

Вікторія Чернописька

кандидат історичних наук,

асистент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,

Vika_Ch07@ukr.net

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ПРОБЛЕМНА КАТЕГОРІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ

© Чернописька В., 2019.

Проаналізовано теоретико-методологічні основи становлення правової категорії “громадянське суспільство”. Громадянське суспільство як філософсько-правову категорію досліджено у двох вимірах: феноменальному (практичному) та абстрактно-понятійному. У феноменальному контексті категорія розглядається як явище, властиве сучасному соціуму, що являє собою живу субстанцію, яка за природою є флективною та перебуває у стані перманентного розвитку. В абстрактно-понятійному вимірі категорію “громадянське суспільство” трактують як ідеологічний компонент, а відтак виводять поза межі практично-прикладної сфери суспільства. Доведено, що громадянське суспільство – складний та суперечливий феномен, істотні зрушення у дослідженні якого залежать від того, чи вдасться створити ефективну методологію.

Ключові слова: громадянське суспільство; держава; людина; право; свобода людини; приватна власність; суспільний договір; суспільна дійсність.

Вікторія Чернописька

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО КАК ПРОБЛЕМНАЯ КАТЕГОРИЯ ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСА

Проанализировано теоретико-методологические основы становления правовой категории “гражданское общество”. Гражданское общество как философско-правовая категория исследуется в двух измерениях: феноменальном (практическом) и абстрактно-понятийном. В феноменальном контексте категория рассматривается как явление, свойственное современному социуму, представляет собой живую субстанцию, которая по природе является флективной и находится в состоянии перманентного развития. В абстрактно-понятийном измерении категория “гражданское общество” трактуется в качестве идеологического компонента, а затем выводится за пределы практически-прикладной сферы общества. Доказано, что гражданское общество – сложный и противоречивый феномен, существенные сдвиги в исследовании которого зависят от того, удастся ли создать эффективную методологию.

Ключевые слова: гражданское общество; государство; человек; право, свобода человека; частная собственность; общественный договор; общественная действительность.

Victoriya Chornopyska

Institute of Jurisprudence and Psychology

Lviv Polytechnic National University,

Department of Civil Law and Procedure,

Ph.D.

THE CIVIL SOCIETY AS A PROBLEM CATEGORY OF PHILOSOPHICAL-LEGAL DISCOURSE

The article analyzes the theoretical and methodological foundations of the formation of the legal category “civil society”. Civil society as a philosophical and legal category is explored in two dimensions: phenomenal (practical) and abstract-conceptual. In the phenomenal

context, the category is regarded as a characteristic phenomenon of the modern society, which is a living substance, which by its very nature is inflexible and in a state of permanent development. In the abstract-conceptual dimension, the category of “civil society” is interpreted as an ideological component, and is therefore taken out of the practical sphere of society. It has been proven that civil society is a complex and contradictory phenomenon, the major shifts in the study of which depend on whether an effective methodology can be established.

Key words: civil society; state; man; right; human freedom; private property; social contract; social reality.

Постановка проблеми. Ідея громадянського суспільства упродовж тривалого історичного розвитку є предметом живих наукових дискусій різних галузей. Проте, незважаючи на історію та всебічність вивчення, громадянське суспільство і надалі залишається певною мірою “terra incognita”. Про це свідчить спектр наукових уявлень про громадянське суспільство, який є доволі значним й розгортається від абсолютного заперечення його ефективності до суб’єктивних тлумачень. Плюралізм розуміння відображає різні аспекти сучасного громадянського суспільства, а їх смислова розбіжність прямо вказує на необхідність вивчення філософсько-правових основ його концептуалізації в контексті нових соціальних умов.

Зважаючи на це, актуальність вибраної проблематики пояснюється необхідністю вирішити назріле протиріччя, що проглядається, з одного боку, в існуванні різних підходів до осмислення громадянського суспільства, з іншого – у домінуванні думки про його єдине субстанціональне начало, яким виступає політичний інтерес.

І навіть більше, звернення до означеної проблеми затребувано й загальними соціокультурними змінами, які відбуваються як у національному, так і у світовому просторі. У період зростання глобалізації та ускладнення соціальних зв’язків актуалізується питання про місце і роль громадянського суспільства та його інститутів у сучасному соціумі. Це зумовлює актуалізацію ідеї громадянського суспільства та його предметного обговорення, а також дає змогу по-іншому поставити питання щодо його філософсько-правових основ. На це вказують не лише різні аналітичні дослідження, що стосуються громадянського суспільства, але й результати науково-практичних конференцій, які систематично проводяться в нашій державі.

Науковий інтерес до теорії громадянського суспільства обґрунтований необхідністю пошуку та окреслення перспективної стратегії суспільного розвитку в умовах поглиблення соціальних протиріч й напруженості. Саме тому одним з актуальних завдань є філософсько-правовий аналіз громадянського суспільства як складної та цілісної системи, що відображає найзначущі особливості сучасного суспільства.

Аналіз дослідження проблеми. Ідея громадянського суспільства міждисциплінарна і є об’єктом дослідження різних наук. Велике значення у дослідженні проблеми громадянського суспільства в історико-філософському контексті мають трактати Платона, Аристотеля, Цицерона, Августина Блаженного, Т. Гоббса, Г. Гроція, Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо, Ш. Монтеск’є, В. Гумбольдта, А. Фергюсона, Т. Пейна, А. Сміта, А. де Токвіля, І. Канта, Г. Гегеля та багатьох інших. Праці західних теоретиків громадянського суспільства дають можливість проаналізувати етапи еволюції ідеї громадянського суспільства.

Доктринальне підґрунтя дослідження громадянського суспільства становлять ідеї та наукові розвідки таких вчених, як В. Андрейцев, В. Авер’янов, А. Батіфоль, П. Бельди, Р. Белламі, Ю. Габермас, В. Горбатенко, Є. Головаха, А. Заєць, Дж. Кін, В. Кампо, М. Козюбра, Б. Кістяківський, А. Колодій, О. Копиленко, Г. Луф, О. Лафонтен, Г. Маркузе, М. Михальченко, О. Мироненко, В. Нерсисянц, Ю. Оборотов, Р. Патнем, В. Погорілко, Р. Павленко, П. Рабінович, С. Рябов, К. Роде, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Селіванов, Ш. Смід, В. Тацій, Р. Ціппеліус, В. Шаповал, І. Шапіро, Ю. Шемшученко та ін.

Мета статті – проаналізувати дефініцію “громадянське суспільство” як проблемну категорію філософсько-правового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство як філософсько-правову категорію необхідно досліджувати у двох вимірах: феноменальному (практичному) та абстрактно-понятійному. У феноменальному контексті категорія розглядається як явище, властиве сучасному соціуму, що являє собою живу субстанцію, яка за природою флективна та перебуває у стані перманентного розвитку. В абстрактно-понятійному вимірі категорія “громадянське суспільство” трактується як ідеологічний компонент, а відтак виводиться поза межі практично-прикладної сфери суспільства [1, с. 25]. Отже, якщо феноменологічний (практичний) підхід реалізовується через апелювання до суспільної свідомості, то абстрактно-понятійний вимір окреслює “громадянське суспільство” як ізольовану категорію, яка не має безпосереднього зв’язку з реальною суспільною свідомістю конкретної соціальної групи.

Полемізуючи про громадянське суспільство, більшість дослідників історично пов’язують означену дефініцію з XVII ст., апелюючи до того, що саме в цей період формуються конститутивні вимоги щодо суспільства, яке декларує себе як “громадянське”. На думку І. В. Андронові, це пов’язано із тотальним вживанням поняття “громадянське суспільство” у працях XVII–XVIII ст., під яким розуміли суспільство громадян, яке користується власними законами і вільне від державного свавілля [2, с. 9]. Втім, аналогічні підходи істотно обмежують можливості окреслення еволюційного процесу, в якому розвивалося “громадянське суспільство” як філософсько-правова категорія, а відтак це не дає змоги об’єктивно визначити його витoki, ідентифікація яких є, безумовно, вагомою для дослідження квестій сучасного соціуму. З метою реалізації можливості ґрунтовного аналізу “громадянського суспільства” як особливої категорії філософсько-правового дискурсу звернемося до етимології поняття, яка зобов’язує до історичного екскурсу в філософську думку Заходу.

Представники Античності вбачали у громадянському суспільстві практичну категорію, оскільки для них воно було явищем, яке можна було спостерігати у тогочасному суспільстві та яке ідентифікували з полісом. На переконання сучасного політолога К. С. Гаджиева, античні філософи вважали, що такі категорії, як “громадянське суспільство”, “політичне суспільство” та “державна”, є синонімічними та являють собою одне явище – спільноту громадян, яка на основі колективних рішень правує життям. “У древніх греків – це “polls” та “po-litea”, у древніх римлян – “res publica” та “societas”, які вміщували в собі основні суспільні сфери. Приміром, грецький поліс характеризувався суттєвою громадянською колективною з державою” [3, с. 28]. Аналізуючи розвиток дефініції “громадянського суспільства” у період Античності, вчений Б. Девіл зосереджує увагу на праці Аристотеля “Нікомахова етика”, в якій античний мислитель зазначає, що невідпорним пріоритетом в житті кожного окремого громадянина повинні виступати інтереси суспільства [4]. Безумовно, на перший погляд подібне твердження видається дещо утопічним, втім, відповідно до історичної дійсності, це було істотною особливістю тогочасного давньогрецького суспільства.

Соціальне життя кожного громадянина було фактично неможливим поза полісом, “хто живе поза державою, – стверджував Аристотель, – є негідником або надлюдиною. Особа поза державою виступає абстракцією, настільки неможливою, як неможлива жива рука, відділена від тіла, якому вона належить” [4]. Отже, приналежність до поліса виступала абсолютним гарантом реалізації громадянських прав громадянина, а як основне право мислитель декларував прагнення людини до щастя, якого вона може досягнути тільки в суспільстві, бо його “головною метою виступає не співіснування, а прекрасні вчинки” [5, с. 72].

Аристотелівський ідеал громадянського суспільства, втілений в традиції грецького поліса або римської республіки, окреслює таку форму суспільного порядку, в межах якої громадяни встановлюють відносини між собою на основі активної участі в суспільному житті або на базі чинної правової системи. У зв’язку з цим побутувало переконання щодо необхідності скасування будь-яких граней між приватною та суспільною сферою, а також акламації управління як активної діяльності, яка вимагає високих моральних (громадських добродіїв), інтелектуальних та суспільних (соціальне походження) якостей.

Пізніше на зміну конкретно-утилітарному застосуванню дефініції “громадянське суспільство” сформувалося ще не астральне, проте вже значно відокремлене від фактичного політичного буття, середньовічне трактування означеної категорії. Попри незначну кількість наукових розвідок з означеного питання в Середньовіччі, все ж таки спробуємо виокремити певні особливості ведення філософського дискурсу та з’ясувати місце проблеми громадянського суспільства в них. Насамперед варто зауважити, що в середньовічну епоху світ сприймали крізь призму бінарності: “божий” та “земний”, відтак громадянське суспільство значною мірою ідеалізовано і, як наслідок, ретирується від реального соціуму та взаємовідносин в ньому.

Середньовічний теолог Августин Аврелій вважав, що загалом кожне суспільство має спільні цінності, проте за вибором суб’єктів поділяється на два світи: Царство Боже (ідеальний світ) – де живуть в ім’я духовних цінностей (любов до Бога) та Царство земне (реальний світ/світська держава) – пріоритетні світські стандарти (любов до себе). Фундаментом успішного розвитку кожної держави, на переконання Августина, є справедливість, яку неможливо досягнути в межах “граду земного”, бо абсолютно звершується вона лише в “граді небесному” [6, с. 137]. Окрім того, теолог підкреслює, що суспільство, в якому ігнорується право як уособлення справедливості, є атрофованим суспільством.

У межах середньовічної філософської думки людину розглядали як недосконалу істоту, яка не може цілковито позбутися гріхів. Відповідно, через свою недосконалість індивід не може створити ідеального громадянського суспільства. Другою причиною нівелювання середньовічним суспільством власних проблем, наявних у соціумі, є покора, не лише стосовно Бога, а і щодо земної влади, до цього закликає церква. Громадянське суспільство вимагає від кожного індивіда власної ідентифікації та усвідомлення себе громадянином, який виконує певні обов’язки та набуває відповідних прав. Середньовічний ідеал суспільних взаємовідносин – цілковите підкорення владі, яку розглядали як виконавця волі Бога, проте ідентифікація себе за таких умов втрачає цінність.

Новаторськими в дослідженні означеної проблематики вважалися філософські погляди Т. Гоббса, для якого природний стан визначав громадянське суспільство не в історичному, а в логічному змісті. На протипагу аристотелівському підходу, людина в теорії Т. Гоббса за натурою не є істотою суспільною. Філософ стверджував, що джерелом таких сталих (міцних) спільнот, як держава, виступають взаємні/спільні людські страхи/побоювання. Осмислення суспільної дійсності як війни всіх проти всіх давало змогу одночасно відмовитися від впливу як класичного республіканства, так і християнської релігії. Т. Гоббс заперечував, доводячи, що природне єство людини не добро, а навпаки, життя “згідно з природою” є певною акумуляцією всякого зла. Відтак, із цього абсолютного зла, яке аж ніяк не є злом моральним, народжується цілком нове визначене “політичне благо”. Мислитель окреслював державу як “штучне тіло”, продукт активної людської діяльності, а не божественного втручання чи створення [2, с. 10].

Згідно із філософським трактуванням Т. Гоббса держава виникла на основі суспільного договору із “природного стану”, коли люди жили ...і перебували в стані “війни всіх проти всіх”. У цьому вимірі кожний індивід, розглядаючи все навколишнє як засіб для задоволення власних потреб/запитів, намагається їх максимально особистісно використати, уникаючи будь-якого насилля над собою. “Кінцевою причиною, ціллю чи метою людей (які від своєї природи люблять свободу та владу над іншими) у процесі виконання обов’язків (які диктовані умовами проживання в державі) виступає турбота про самозбереження” [7, с. 319].

Взаємний страх перед насиллям інших породжує, згідно з філософським баченням Т. Гоббса, поміркованість, спонукає людей до обмеження особистої свободи. Відтак утворюється держава, коли страх перед небезпекою смерті зумовлює перетворення природного тіла на політичне. В результаті суспільного договору права окремих громадян, які добровільно обмежили власну свободу, передавалися монарху (або певним державним органам), який зобов’язаний був зберігати мир та забезпечувати добробут громадян. Сформоване із багатьох індивідів суспільство і надалі ідентифікувалося із сувереном-монархом, проте його силу та міцність визначав уже не настільки соціальний інститут людини, скільки узгодженість приватних інтересів, досягнута внаслідок підпорядкування громадян суверенній владі та праву.

Французький філософ-просвітителю Жан-Жак Руссо вбачав у суспільному договорі джерело ототожнення громадянського суспільства із державою. Німецький філософ Емануїл Кант дефініцію “громадянське суспільство” пов’язував із конституційною державою, яка відображає хід політичної еволюції [2, с. 11].

Поворотним моментом щодо розуміння сутності громадянського суспільства стало формування капіталістичного суспільства та доктрини політичного й економічного лібералізму, які утверджували значущість вільного ринку і приватної власності, а також верховенство свободи людини над політичними інститутами. Передвістками у цьому напрямку були праці американських та англійських мислителів, зокрема Томаса Пейна, Джона Локка, Адама Сміта та Адама Фергюсона. Спільним у їх філософському осмисленні є те, що між громадянським суспільством та умовами життя соціуму існує явний контраст у період, що передував виникненню цивілізації, себто перед формуванням права. У цій площині громадянське суспільство являло собою розвиток цивілізації на тому етапі, коли вона набуває “цивілізаційних” ознак. Найважливішим теоретичним поступом для утвердження ліберального ідеалу громадянського суспільства було їх переконання про необхідність відокремлення сфери “держава” від “суспільства” [1, с. 45].

Цей підхід сприяв істотній зміні в розумінні структури, функцій і взаємовідносин суб’єктів – “держава” і “суспільство”. Доповненням означеного тезису є аксіома про підпорядкування структури і принципів функціонування суспільства особливому розумінню щастя людини. Концепція широкої автономії індивіда у межах суспільства являла собою доктринальні основи ліберальної моделі суспільних взаємозв’язків, позитивною особливістю яких, за аналогією із міжособистісними відносинами, була їх добровільність або договірний характер (суспільний договір).

Договірний вид суспільних взаємозв’язків ґрунтувався на одній із основних засад лібералізму, так званій парадигмі еґоїстичної особистості, яка, піклуючись про власні інтереси, не бажаючи того, реалізовує загальне благо. Самокорисливий інтерес А. Сміт розглядає як сильний економічний імпульс, що здатний вивести суспільство на рівень благополуччя, якщо не обмежується ділянка його діяльності. На переконання мислителя, держава вже не є основною формою соціального буття, а виступає інститутом, який оберігає власність та ринок від зовнішнього ворога та дестабілізації. Разом з тим вона може втілювати господарські ініціативи, масштаби яких перевершують індивідуальні можливості самих підприємців [8, с. 624].

Метафора А. Сміта, яка відображає ліберальний погляд на натуралізацію економіки, її незалежність від політики, стала предметом філософського осмислення, внаслідок якого категорії індивідуальної свободи, конкуренції, особистої вигоди, підприємливості, гармонії інтересів тощо були упорядковані в чіткі філософські системи.

Хоча Дж. Локк громадянське суспільство все ще ототожнював з політичним, природний характер основних елементів господарського життя (власність, праця, гроші) вів до того, на його переконання, що ці явища повинні первинно забезпечуватися для громадянського (політичного) суспільства. Це, своєю чергою, внаслідок визнання суспільного договору як основи організації суспільства або опозиції між економікою і політикою, займало першість стосовно влади (держави). Мислитель вважав, що суспільство в цьому розумінні різниться від природного стану; воно істотно відрізняється від спільності подружжя, сім’ї. Окрім того, громадянське суспільство несумісне з абсолютною монархією. Разом з тим воно є політичною формою (“тілом”): для Дж. Локка суспільний договір й договір громадян із державою – тотожні [9, с. 409].

Обумовлений ринком суспільний порядок не був для лібералів обширом анархії та безправ’я. Насупроти, апелюючи до еґоїзму особистості, ринок сприяв реалізації загального блага. Умовою збереження внутрішньої гармонії та цілісності суспільства повинно виступати: гарантування незалежності діянь індивіда, непорушність прав власності та свобода вибору. Різні форми кооперації індивідів, інститути та громадські організації, які діють незалежно від держави, а також увесь нормативний лад (моральні норми, культурні цінності, право, звичаї тощо) інтерпретувалися як результат дії складних механізмів адаптації, компромісів і конкуренції, за допомогою яких суспільство досягає можливості забезпечити індивідуальні запити в саморозвитку.

Німецький мислитель Е. Кант, один із провідних теоретиків громадянського суспільства, значно розширив це поняття, полемізуючи про суспільство громадян світу, космополітів. Втім, Г. Гегель пізніше за допомогою своєї діалектики пояснив, що Кантове громадянське суспільство – це лише “момент” в історичному розвитку, певний поступ вперед, подолання природного стану (тезис, або утвердження), проте і він приречений (антитезис, або заперечення). Після цього обов’язково настає відмова заперечення, або синтез (Г. Гегель вважав, що синтез вже відбувся – у формі пруської держави). У будь-якому випадку держава, за Г. Гегелем, “дійсність морального ідеалу”, є вищою ціллю людської організації [2, с. 12].

Зауважимо, що Г. Гегель та Е. Кант, досліджуючи феномен громадянського суспільства, користувалися німецькою дефініцією *bürgerliche Gesellschaft* (“буржуазний”, “громадянський”), яка внесла певний дисонанс щодо осмислення цієї проблематики в Центральній Європі. Ця подвійність дала змогу К. Марксу, не утруднюючись відмінністю “громадянський” та “буржуазний”, критикувати одне, і друге водночас. Це, безумовно, дискредитувало поняття громадянського суспільства, асоціюючи його з інтересами одного класу – буржуазії. Тобто державу репрезентувало все суспільство загалом, натомість буржуазне громадянське суспільство – лише окрема його частина.

Звідси випливає, що громадянське суспільство (“civil society”) – особливе англосаксонське поняття, яке легко перекладається на романські мови, натомість в інших мовах правильне його осмислення супроводжується певними труднощами.

У своїй політичній філософії Г. Гегель розуміє громадянське суспільство як певну цілісність, вторинну щодо індивідів, які є в ній первинними елементами. Взаємини між людьми формуються здебільшого на основі випадковостей та арбітральної волі, натомість відносини між індивідами й громадянським суспільством цілком антитетичні. На переконання мислителя, громадянське суспільство – це сфера матеріальних умов життя, продукт природної необхідності, в котрій індивіди пов’язані своєкорисливими матеріальними інтересами. За Г. Гегелем, у розгортанні моральної ідеї сім’я, громадянське суспільство передують державі. “І тому в дійсності держава є загалом перша, лише в межах якої сім’я розвивається у громадянському суспільстві і сама ідея держави розколюється на ці два моменти” [10, с. 58].

Філософ підтримував бачення громадянського суспільства як поля битви особистих, приватних інтересів. Індивіди, вважав він, не можуть існувати поза взаємозв’язками, за межами громадянського суспільства. Проте ці зв’язки певних індивідів є загальними лише формально, і в цьому Г. Гегель вбачав один із принципів громадянського суспільства. Звідси і суспільство – це місце, де “людина людині – вовк”, де відбувається “боротьба всіх проти всіх” [10, с. 61]. Він чітко усвідомлював наявність соціальних контроверз, які розділяють громадянське суспільство, котре “представляє нам у цих суперечностях і їх переплетіннях не так незвичайну розкіш, надмірності, як фізичне та моральне виродження” [10, с. 62].

Громадянське суспільство, на переконання мислителя, є сферою, у якій панує тотальний егоїзм, а мірило усього – особистий інтерес. Гегель виходив із розуміння бінарної природи людини, яка втілює в собі партикулярне та універсальне начало. Системне розуміння громадянського суспільства спонукало мислителя уважно ставитися до чинника зовнішньої необхідності, яка об’єднувала різні інтереси та їх носіїв у спільноту надформаційного порядку – націю-державу. В ідеал-державі, відповідно до позиції Г. Гегеля, відбувається своєрідний синтез, злиття цих начал: його парадигма державності аналізує індивіда в двох іпостасях – як одиницю громадянського суспільства і як свідомого громадянина держави, який унаслідок об’єктивних обставин зобов’язаний підтримувати рівновагу між двома взаємосуперечливими аспектами власного буття. Основними ознаками гегелівської парадигми є підтримання внутрішньої стійкості суспільства шляхом управління стихійними процесами в економічній сфері та соціальні гарантії держави для малозабезпечених верств населення, хоча правоохоронні функції є похідними від соціального реформаторства й захисту населення.

Таке реформаторство та фактичний захист населення евентуальні лише у високоефективній господарській системі, в якій органічно поєднуються постійна конкуренція державного й приватно-корпоративного сегментів економіки, а на лідерські позиції виходить всебічна освіченість й

ініціативні управлінці. Г. Гегель вважав, що кожен індивід має можливість задовольняти власні потреби шляхом певної діяльності в межах громадянського суспільства, котре, як анонімна цілісність, є для нього вихідним для співвіднесення [2, с. 13].

На противагу А. Сміту німецький мислитель був переконаний у тому, що громадянин керується не лише вузьким егоїстичним інтересом, але і загальними людськими цілями, суспільним інтересом. У філософії Г. Гегеля громадянське суспільство, разом зі сім'єю і державою, виступає частиною поняття "етичності", себто надособистісної цілі, яка є синтезом абстрактного права та моралі. Інакше кажучи, це суспільство є реальною цілісністю, яка управляється власними правилами, що виключають елементи арбітральності та випадковостей. Звичайно, Г. Гегель тлумачив громадянське суспільство як продукт капіталізму, зауважуючи водночас, що воно не є втіленням ліберальних проєктів, певної гармонії. Навпаки, він належав до когорти мислителів, які відзначали виникнення протиріччя між партикуляризмом ринкової діяльності та загальними принципами й нормами, які управляють життям соціуму та держави. Існування цих суперечностей проаналізовано у філософській системі Г. Гегеля в двох вимірах.

По-перше, громадянське суспільство визначає межі для ринкової діяльності у формі правового визначення та забезпечення приватної власності, внаслідок чого арбітральна воля індивіда вже не є основною особливістю функціонування цього суспільства. Функцію регуляції ринку суспільство реалізує за допомогою державних інститутів, які захищають громадянські інтереси та водночас забезпечують суспільні. Партикуляризація інтересів значно обмежується внаслідок існування корпорації, інституту громадянського суспільства, який здійснює посередницькі функції між особливим інтересом (приміром, професійним) та загальним (суспільною метою).

По-друге, Г. Гегель осмислював громадянське суспільство як явище, котре постає між сім'єю та державою: воно є необхідною умовою формування соціальної цілісності, яка складається із сім'ї, громадянського суспільства та держави.

Звідси випливає, що виникнення держави зумовлене історичною необхідністю, позаяк сучасне суспільство не могло "існувати поза державою". Водночас ці "відмінності визначають те, що застосування гасла рівності між громадянським суспільством і державою неправомочне" [10, с. 63]. "Якщо ототожнювати громадянське суспільство з державою і вважати його місією захист власності та особистої свободи, то інтерес окремих індивідів як таких стане кінцевою ціллю, для якої вони об'єднані, а звідси виходить те, що залежно від особистого бажання можна бути або не бути членом держави. Проте, насправді ставлення держави до індивіда цілком інше, позаяк вона є об'єктивним духом, а людина володіє об'єктивністю, істиною та мораллю лише настільки, наскільки є членом держави" [10, с. 64].

Зміст функції держави, відповідно до вчення Г. Гегеля, визначений необхідністю вирішення протиріч, які виникають всередині громадянського суспільства. Держава є основною формою суспільного буття або інститутом, необхідним для утримання стихійності (різноманітності) ринку і самого суспільства. Формою цієї установки стало визначення громадянського суспільства як "зовнішнього суспільства" [10, с. 144]. Держава і громадянське суспільство не є незалежними, вони тісно взаємопов'язані у правовому, політичному, економічному аспектах. Визначальною відмінністю між громадянським суспільством і державою, за переконанням Г. Гегеля, є тимчасовий характер. Громадянське суспільство стає державою зберігаючи, водночас, можливість для самоорганізації. Надмірне втручання держави в сферу діяльності громадянського суспільства може призвести до загострення суперечностей, створених самим суспільством. На думку Г. Гегеля, лише держава здатна належно захищати соціум і його права, зокрема від зовнішніх ворогів.

Отже, на гегелівське розуміння сутності громадянського суспільства та його співвідношення з державою найбільше впливали праці Платона, Аристотеля, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса та Й. Фіхте. Гегелівське філософсько-правове вчення доволі ґрунтовне за змістом, воно заклало основи сучасного осмислення громадянського суспільства та необхідності його розвитку. У розумінні Г. Гегеля громадянське суспільство – це опосередкована діяльністю система потреб, оснований на недоторканості приватної власності та загальній правовій рівності індивідів. Завдяки цьому та взаємозв'язкам з іншими індивідами людина має гідність та формує власні смисложиттєві орієнтири у контексті причетності до абсолютних цінностей.

Висновки. Отже, проаналізувавши окремі філософсько-правові погляди, зауважуємо, що громадянське суспільство – це концепція, яка визначається відсутністю єдиного наукового бачення. В історичній перспективі зміст розуміння громадянського суспільства радикально змінювався, а тому колишнє значення не завжди наявне у теперішньому підході. А це лише доводить тезу, що громадянське суспільство – складний та суперечливий феномен, істотні зрушення у дослідженні якого залежать від того, чи вдасться створити ефективну методологію, яка об'єднає зусилля різних наук, що займаються вивченням означеної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герасименко Д. Ідея громадянського суспільства (І. Кант та Е. Левінас): дис... на здобуття наук. ступеня канд. філософс. наук. 09.00.05 – історія філософії. Київ, 2017. URL: http://www.npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/K_26.053.13/dis_Gerasimenko.pdf.
2. Андронова І. В. Гражданское общество: теоретико-методологические основы исследования. *Вестник ОГУ. Гуманитарные науки*. 2004. № 7. С. 9–13.
3. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Логос, 1999. 541 с.
4. Аристотель. Никомахова этика. Философы Греции. Москва: ЭКСМО-Пресс, 1997. URL: http://www.hist.bsu.by/images/stories/files/uch_materialy/hist/3_kurs/Etika_Zukov_a/2012/Pril_1.pdf.
5. Чанышев А. Н. Аристотель. М.: Мысль, 1987. 221 с.
6. Августин Аврелий Блаженный. О граде Божием. М., 1994. Т. 1. 394 с.
7. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Ч. 2. Антология мировой политической мысли в 5-ти томах. Москва, 1997. Т. 1. URL: <http://grachev62.narod.ru/hobbes/content.htm>.
8. Сміт А. Багатство народів. Перекл. з англ. О. Васильєва та ін. Київ: Наш формат, 2018. 736 с.
9. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
10. Гегель Г. Философия права. Перевод. Б. Г. Столпнер. Москва: Юрайт, 2019. 292 с.

REFERENCES

1. Gerasymenko D. *Ideya gromadyans'kogo suspil'stva (I. Kant ta E. Levinas)* [The idea of civil society (I. Kant and E. Levinas)]. Thesis for a Candidate Degree in Philosophy. 09.00.05 – History of Philosophy. Kyiv, 2017. Available at: http://www.npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/K_26.053.13/dis_Gerasimenko.pdf.
2. Andronova I. V. *Grazhdanskoe obshchestvo: teoretiko-metodologicheskie osnovy issledovaniya* [Civil society: theoretical and methodological foundations of the study]. Bulletin of OSU. Humanitarian sciences. 2004. No. 7. pp. 9–13.
3. Gadzhiev K. S. *Vvedenie v politicheskuyu nauku* [Introduction to political science]. 2nd ed., Revised. and add. Moscow: Logos Publ, 1999. 541 p.
4. Aristotel'. *Nikomakhova etika* [Nikomakhov's ethics]. Philosophers of Greece. Moscow: Publishing House EKSMO-PressPubl, 1997. Available at: http://www.hist.bsu.by/images/stories/files/uch_materialy/hist/3_kurs/Etika_Zukov_a/2012/Pril_1.pdf.
5. Chanyshchev A. N. *Aristotel'* [Aristotle]. Moscow: Thought Publ, 1987. 221 p.
6. Avgustin Avrelii Blazhennyi. *O grade Bozhiem* [About the city of God]. Moscow, 1994. Vol. 1. 394 p.
7. Gobbs T. *Leviafan, ili materiya, forma i vlast' gosudarstva tserkovnogo i grazhdanskogo* [Leviathan, or matter, the form and power of a church and civil state]. Part 2. Anthology of world political thought in 5 vol. Moscow, 1997. Vol. 1. Available at: <http://grachev62.narod.ru/hobbes/content.htm>.
8. Smit A. *Bagatstvo narodiv* [Wealth of nations]. Perekl. z angl. O. Vasy'lyeva ta in. Kyiv: Our Format Publ, 2018. 736 p.
9. *Politychna encyklopediya* [Political Encyclopedia]. Redkol.: Yu. Levenecz` (golova), Yu. Shapoval (zast. golovy`) ta in. Kiev: Parliamentary Publishing House Publ, 2011. 808 p.
10. Gegel' G. *Filosofiya prava* [The philosophy of law]. Perevodchik B. G. Stolpner. Moscow: Yurayt Publishing House Publ, 2019. 292 p.

Дата надходження: 22.03.2019 р.